

Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

İlker DERE, Erkan DİNÇ *

Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Validity and Reliability of Oral History

Özet

Abstract

Bu çalışmanın amacı, sözlü tarih konusundaki çeşitli düşünceleri bir araya getirmek ve yapılan eleştiriler bağlamında alınması gereken tedbirleri tartışmaktır. Bu kapsamda sözlü tarih ve hafıza çalışmaları arasındaki ilişki, sözlü tarihle ilgili bazı sorunlar ve güncel tartışmalar, sözlü tarih verilerinin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak için veri toplama öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken tedbirler değerlendirilmiştir. Bu tedbirler arasında yeterli literatür araştırması yapma, uygun kaynak kişileri seçme, görüşmecinin sorgulayıcı bir tavır sergilemesi ve sözlü tarih verilerini yazılı kaynaklarla karşılaştırmanın önemi vurgulanmıştır. Son olarak yerli ve yabancı literatür ışığında yapılan değerlendirmelere dayalı bazı öneriler sunulmuştur.

This paper aims to bring the studies on the validity and reliability of oral history together and to discuss the precautions that should be taken in the context of the relevant criticism. Within this extent, the relationships between oral history and memory studies, some problems and current debates on oral history, and the precautions to be taken to provide the validity and reliability of the oral history data before, during and after the oral history interviews are examined. The precautions emphasized include doing sufficient literature review, selecting the appropriate informants, the interviewer taking an interrogative role during the course of the interview and the importance of comparing and contrasting oral history data with written sources. Lastly, the paper presents some suggestions on conducting valid and reliable oral history studies in consideration with the relevant literature.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, hafıza, geçerlilik, güvenilirlik, tarih yazımı

Keywords: Oral history, memory, validity, reliability, historiography

Makale Türü: Derleme

Paper Type: Review

1. Giriş

Derinlemesine görüşmeler yoluyla tarihi izler taşıyan kişisel anıları (Kyvig ve Marty, 2000) elde eden ve kullanan sözlü tarih, çoğunlukla tarihçilerin kullandıkları belgeleri tamamlama veya alternatif bir tarih oluşturma yoluyla (Counce, 2001) tarih yazımına katkı sağlar. Geçmiş anlamlandırma sürecinde çeşitli işlevler gören ve geleneksel olarak tarihçilerin yararlandığı temel malzemelerden biri olan sözlü tarihin kullanımı (Danacıoğlu, 2001), Herodot ve Thukidides'in çalışmalarına kadar götürülebilmektedir (Özçelik, 2014; Tosh, 2011). Yaşamdan elde edilen, uzun bir

* İlker DERE, Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, idere@erbakan.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0993-7812; Erkan DİNÇ, Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, erkandinc@gmail.com, orcid.org/0000-0002-0953-3351

geçmişe sahip olan ve tarihin birçok karanlık noktasına ışık tutan (Toprak, 2007) sözlü tarih yönteminin ciddi manada gelişim göstermesi, 1948 yılında manyetik kaydedicilerin üretilmesiyle mümkün olmuştur. Bu büyük adım, görüşmelerin bütün ayrıntılarıyla ve harfi harfine yazıya dökülmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Allan Nevins tarafından Kolombiya Üniversitesi'nde bir Sözlü Tarih Projesi'nin başlatılmasıyla sözlü tarih kurumsal bir kimlik kazanmıştır (Akçalı, 2007; Kyvig ve Marty, 2000).

Dünyada 1970'lerde çeşitli sosyal grupların sözlü tarihe ilgi göstermeye başlamasıyla bu disiplin (yöntem), konvansiyonel tarih anlayışı tarafından göz ardı edilmiş, unutulmuş, gölgede kalmış, 'sıradan' insanların, grupların ve aynı zamanda sosyal hareketlerin (tarih yazımına yeterince dâhil edilmeyen siyah, kadın, yoksul, azınlık, göçmen...) sesi olmuştur (Batty, 2009). Bu durum, geleneksel tarih perspektifinin benimsediği, büyük (önemli) insanların tarihinin aksine "aşağıdan yukarıya tarih" akımını ortaya çıkarmıştır (Danacıoğlu, 2001). Böylece tarih yazımında sosyal, kültürel, yerel, kişisel niteliklerin ve anıların işlenmesi gittikçe önem kazanmıştır. 2000'li yıllardan sonra ise Web 2.0 uygulamalarının gelişmesiyle sözlü tarih dijital alana taşınmıştır. Günümüzde dünyanın her yerinde başta büyük kütüphaneler ve arşivler olmak üzere müzeler, halk kütüphaneleri, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve araştırma enstitüleri, sözlü tarih görüşme kayıtlarını çevrimiçi olarak erişime açık hale getirmektedir (Baily, 2019). 20. yüzyılın ortalarında hızlı bir gelişim sağlayan ve 21. yüzyılda dijital kaynaklarla desteklenen sözlü tarih, temelde hafıza çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı; sözlü tarihle ilgili olarak farklı araştırmacılar tarafından hafıza, kanıt, güvenilirlik ve geçerlilik konularında ifade edilen çeşitli düşünce ve eleştirileri tartışmak suretiyle özellikle geçerlilik ve güvenilirlik hususlarında alınması gereken tedbirleri ortaya koymaktır.

2. Sözlü Tarih ve Hafıza İlişkisi

Sözlü tarih, insanların kişisel anılarına odaklandığı için temelde hafızadan tarihi malzeme toplama işidir (Ritchie, 2015). Bu süreçte en önemli veri kaynağı olan hafıza; tecrübeleri saklama, hatırlama ya da geri getirme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Psikologlara göre; kısa süreli, duyuşsal ve uzun süreli olmak üzere üç tip hafıza vardır (Atkinson ve Shiffrin, 1968; Hoffman ve Hoffman, 2006). Bu türlerden kısa süreli ve uzun süreli hafıza, birbirinden hem zaman hem de kapasite bakımından farklıdır. Kısa süreli hafıza, yakın zamana dayanan olayları depolarken, uzun süreli hafıza uzun geçmişe dayanan olayları kaydetmektedir (Cowan, 2008). Duyuşsal hafıza ise duyuş organlarıyla algılanan olaylara ve bilgilere dayanır (Purdue University, 2020).

Sözlü tarih çalışmaları, uzun süreli hafızayla ilgilidir. Bu hafıza türü, insanların neredeyse bütün hayatına dair bilgileri saklar. Uzun süreli hafızanın üç tipi vardır:

- **Dönemsel Hafıza:** Özel bir zamanda ve yerde meydana gelen kişisel tecrübelerin hatırlanmasını destekler. Örneğin; sürpriz bir doğum günü, önemli bir olayın gerçekleştiği ay ya da kişinin hayatını derinden etkileyen bir yıl.

- Anlamsal Hafıza: Genel bilgileri ve olguları edinmeye ve almaya izin verir (Schacter, 2002). Örneğin; Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Atatürk'ün rolü veya Şükrü Saraçoğlu Stadyumu, Papazın Çayı.

Bu iki hafıza (dönemsel ve anlamsal) türü, sözlü tarih çalışmaları açısından en önemli bölümleri oluşturmaktadır. Çünkü günleri, haftaları, yılları, olayları ve detayları hatırlamak uzun süreli hafızanın bu iki büyük hafıza formuna bağlıdır.

- İşlemsel Hafıza: Yeni motor ve zihinsel yetenekler, öğrenme ve alışkanlıklar kazanmaya izin vermektedir (Schacter, 2002).

Burada bahsi geçen uzun süreli hafıza, psikiyatrist ve psikologlardan çok sözlü tarihçiler için önemlidir. Bir araya geldikleri bütün toplantılarda hafızanın gücü, zayıf ve benzersiz yönleri hakkında konuşan ancak yeterince hafıza çalışmaları yapmayan sözlü tarihçiler, elde ettikleri birincil sözlü kaynakların doğruluğu konusunda olumlu görüşlere sahiptir. Bunun aksine psikologların uzun süreli hafızayla ilgili derin şüpheleri bulunmaktadır. Bundan dolayı psikologlar, kısa süreli hafızaya dayalı çalışmaları tercih etmekte ve uzun süreli hafızaya dayalı çalışmalara ilgi göstermemektedirler (Neuenschwander, 1984). Psikologlar, bu görüşlerini ünlü psikolog Schacter'ın (2002) hafızanın unutmama konusundaki temel yedi dezavantajına dayandırmaktadır. Buna göre hafızanın dezavantajları şunlardır:

1) Geçicilik: Öğrenilen bilginin kısa bir zaman içinde unutulması ve geçerliliğini yitirmesidir. Örneğin; yıllık toplantılarda tanıştığınız birini bir yıl sonra gördüğünüzde hatırlamanız hafızanın geçicilik dezavantajıyla ilgilidir.

2) Dalgınlık: Dikkatsizlik, gelecekte yapılacak şeyler ya da devam eden etkinlikler, hatıraların zayıflamasına yol açar. Bu süreç, öğrenme sürecindeki detaylı bilgi eksikliğinden de kaynaklanabilir.

3) Engelleme: Hafızada saklanan bilgilere bazen geçici olarak erişilemeyebilir.

4) Yanlış Atıf: Yanlış bir kaynağa dayanarak bir düşünce ile yaşanmış ya da yaşanmamış bir durumu hatırlamayı içerir.

5) Etki Altında Kalma (Önerilebilirlik): Geçmiş tecrübeleri hatırlama girişimi sırasında başkalarının sorduğu (yönlendirici) sorular, verdiği yanlış bilgiler ve yaptıkları yorumların sonucunda hafızadaki bilginin değişmesini ifade eder.

6) Önyargı: Güncel bilgiler ve inançlarla geriye dönük hatıralardaki bozulmaları ve bilinçsiz çarpıtmaları içerir.

7) Israr (İnat): Patolojik hatıralara işaret eder. Unutmayı istememize rağmen unutmadığımız bilgiler ve olaylardır (Schacter, 2002).

Schacter'ın (2002) belirlediği hafızanın bu dezavantajları, psikologlar arasında uzun süreli hafızaya yönelik çalışmalara şüpheyle yaklaşılmasında önemli bir dayanak olmuştur. Psikologlar ve

sözlü tarihçilerin ortak ilgi alanı hafıza çalışmaları olduğu için bu sorunlar doğrudan sözlü tarih alanını da ilgilendirmektedir.

3. Sözlü Tarih Görüşmeleri ve Sözlü Kanıt

Sözlü tarih görüşmeleri, günlük ezberden anlatılan hatıralar değil, yapılandırılmış ve amaçlı oturumlardır. Tıpkı günlükler, toplantı tutanakları ve maddi eserler gibi, bir sözlü tarih görüşmesinde herhangi bir tanığın belirli bir zamanı, yeri ve olayı tasvirinden birinci elden bilgiler elde edilir. Bu üretim sürecinde bir sözlü tarihçi, araştırma konusunun içeriği hakkında detaylı ve derinlemesine sorular sorar. Neticede görüşmeler, güvenilir bir şekilde kaydedilir ve başkalarının kullanması için saklanır (MacKay, Quinlan ve Sommer, 2013). Ayrıca bir görüşme, tek yönlü bir süreç değildir. Görüşmeci ve kaynak kişi, birbiriyle eşzamanlı bir şekilde hareket ettiği için ortada herhangi bir tarafın bariz bir otoritesi yoktur, aralarında iş birliği vardır. Frisch (1990), bu iş birliğini “paylaşılan otorite” olarak adlandırmıştır. Paylaşılan otorite, bilgi üretim sürecinde paydaşların ortak etki ve yetkiye sahip olduğunu ifade etmektedir.

Sözlü tarih görüşmelerinde elde edilen sonuçları kanıtlama kaygısı vardır. Bu yönüyle halkbilimcilerin yaptığı görüşmelerden ayrılır. Kanıtlama çabası daha çok toplumsal sözlü tarih (Angrosino, 2008) görüşmelerinde görülür. Yaşam tarihi görüşmesinde kanıtlama çabası, daha ikinci plandadır. Ayrıca bir sözlü tarih görüşmesinin kanıt olarak değerlendirilmesi için anlatılan hikâyenin tam ve tutarlı olması (Baum, 2007) gerekir. Bu durum, her sözlü tarih görüşmesinin kanıt olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

Schacter’ın (2002) hafızanın dezavantajlarına ilişkin yukarıda tartışılan tespit ve görüşlerine rağmen uzun süreli hafızaya dayalı sözlü tarih çalışmaları devam etmiştir. Sözlü tarihçiler, görüşmeler yoluyla ulaştıkları özgün bilgilerin (nüansların) insan beyninin cinsiyet, kültür, inanç sistemleri, kişisel farklılık gibi unsurlardan etkilenerek hafızada saklandığını (MacKay, Quinlan ve Sommer, 2013) farkında olmuşlardır. Hafıza süreci, algılamaya bağlıdır. Bir şeyi öğrenmek için ilk olarak onu kavramak gerekmektedir. Bu seçici süreç, tamamlayıcısı olanı çıkarıp atma işlemiyle zaman içerisinde devam eder. Bu durum, sözlü tarih için önemli bir sorun teşkil eder (Thompson ve Bornat, 2017). Çünkü insanlar, görüşmecinin önemli gördüklerini değil, kendileri için önemli olduğunu düşündükleri şeyleri hatırlarlar (Ritchie, 2015; Yow, 2014). Bu da araştırmacının amacının dışında bilgilere ulaşılmasına ve dolayısıyla sözlü tarih çalışmalarında elde edilen sözlü kanıtların (verilerin), inandırıcılıktan uzaklaşmasına neden olabilir. Bazı durumlarda kaynak kişiler, olayları ve düşüncelerini kendilerini aklayacak şekilde sunabilir ya da yalnızca kendilerini iyi olarak algıladıkları olayları hatırlayabilirler. Ayrıca araştırmacı da pasif kalarak olayların iç yüzünü ortaya çıkaracak soruları çok çekingen sormuş olabilir. Bunlardan farklı olarak bazen insanlar gerçekten hatırlamadığı için isimleri, soy isimleri, tarihleri, insanları ve yerleri karıştırabilirler (Gardini, 2012; Ritchie, 2015; Şetkus, 2016). Bu durumlar, tamamen görüşme yapılan kaynak kişilerin özel şartlarına bağlıdır ve genellenemez.

Sözlü kanıtlar, tarihinin görüşmelerde aktif rol oynamasıyla ortaya çıkabilir, öncesinde bir form olarak bulunmazlar. Görüşmedeki karşılıklı alışverişe dayanan diyalogda, yalnızca sorular ve

cevaplarla sözlü kanıtı ulaşmak yeterli değildir. Aynı zamanda araştırmacıyla anlatıcının iyi bir ilişki kurması ve ilgilendikleri konuların uyumlu olması gerekir. Bazı durumlarda araştırmacının öğrenmek istedikleriyle anlatıcının söylemek istedikleri uyumlu olmayabilir (Portelli, 2005). Ayrıca sözlü tarih görüşmelerinde elde edilen veriler; değişkenlik, uydurmacılık ve kısmilik gibi koşullardan da etkilenebilir (Portelli, 1990; Seligman, 1989). Her araştırmacının kendine özgü koşulları bulunduğu için bu dezavantajlardan tüm sözlü tarih görüşmelerinin benzer şekilde etkileneceğini söylemek mümkün değildir. Bu noktada araştırmacının görevi, dürüst ve eleştirel bir biçimde kaynak kişiyi geçmişle yüzleştirmek için görüşmeyi nostaljiden ve değinilen dezavantajlardan uzaklaştırmaktır (Ritchie, 2015). Araştırmacının bunu sağlayabilmesi için görüşme sırasında çeşitli tedbirler alması gerekmektedir. Bu tedbirlere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir.

4. Sözlü Tarihin Geçerliliği ve Güvenilirliği Konusundaki Güncel Tartışmalar

Sözlü tarih verilerinin ve anlatılarının doğru veri olarak güvenilirliği ve tarihsel kanıt olarak kullanılması, bu alanda çalışan insanlar arasında uzun yıllardır tartışılmaktadır (Aras, 2016). Özellikle sözlü tarihçiler, sözlü verileri doğrulamak için mücadele ederken, sözlü tarihe şüpheyle yaklaşan başkaları sözlü tanıklığı; nostaljik, güvenilirmez ve sübjektif olarak nitelendirmektedir. Onlara göre; bir doküman değişmediği ve önyargılar ile farklı zamanlardaki yorumlardan etkilenmediği için objektiftir. Hatta bazı tarihçiler, hakiki tarihin istatistiksel analizleri temel alması gerektiğini iddia etmektedir (Ritchie, 2015). Sözlü kaynaklara yöneltilen bütün eleştiriler aslında, belgeler veya yazılı kaynaklar için de geçerlidir. Ayrıca bir dokümanın eksikler ve yanlışlıklar içerebileceğini; onu hazırlayan kişinin dokümanı oluşturmadaki birincil amacının bilime katkı sağlamak olmadığını; belgelerin çoğunlukla rutin iş ve işlemlerin bir parçası veya kaydı olarak üretildiğini ve bu sebeple bir kişi, bir grup veya bir tarafın çıkarlarını ön plana çıkarırken, başkalarını ve/veya bazı şeyleri göz ardı eden bir tarzda düzenlenebileceğini unutmamak gerekir (Thompson ve Bornat, 2017).

Klasik kaynakları (çoğunlukla arşiv belgeleri) kullanan tarihçilerin sözlü kanıtı ilişkin eleştirileri ve gerekçeleri bir noktaya kadar kabul edilebilir. Gerçekten de arşiv kaynakları, üretildikleri zamandan sonraki olaylardan veya başka değişkenlerden etkilenmeme gibi önemli avantajlara sahiptir (Counce, 2001). Buna rağmen bazen bu kaynaklar; tamamlanmamış, hatalı ve aldatıcı olabilmektedir. Örneğin; Amerika'da yapılan bir araştırmada, bir bölgede yapılan büyük bir grevin, o bölgede yayınlanan yerel bir gazete tarafından görmezden geldiği ortaya çıkarılmıştır. Yine Amerika'da 1960'lara kadar gazeteler, siyah grupların faaliyetlerinin neredeyse tamamını yok saymışlardır (Ritchie, 2015).

Sözlü tarihin bir disiplin olarak gelişmesine kadar kadınlar, azınlıklar, ailelere dair yaşam hikâyeleri, sosyal gelenekler, çalışma hayatı, yaşlılık, çevre, toplum ve belgelere dayanarak yazılması mümkün olmayan olaylar, belgeye dayalı olarak çalışan tarihçiler tarafından ihmal edilmiştir (Bornat, 1989). 1970'lerden sonra ise başta siyahlar olmak üzere kadınlar, etnik gruplar, fakirler, işçiler gibi toplumun gerisinde kalan ve yazılı belgelerde çok fazla görünür olmayan insanlar, sözlü tarih sayesinde tarihin öznesi olabilmişlerdir.

Tam bu noktada, sözlü ve yazılı kaynakların geçerliliği ve güvenilirliği tartışmasında, Esra Danacıoğlu'nun sorgulamalarından yola çıkarak şu soru sorulabilir: "Tek başına hangi tarihsel belge, bir gerçekliğin yalın temsili olabilir?" Doğal olarak, bir belge onu kaleme alan kişinin kim olduğu ve sosyal statüsü ile ne amaçla ve nasıl bir ortamda yazıldığı gibi değişkenlerden etkilenir. Yazılı belgeler nasıl eleştiri süzgecinden geçirilerek bir bağlama oturtuluyorsa sözlü kanıtlar da aynı sürece tabii tutulabilir. Bu anlamda bir sözlü tarih görüşmesi, en az yazılı bir belge kadar güvenilir ya da onun kadar güvenilmezdir. Aslında sözlü tarih verilerine şüpheyle yaklaşmak, yazılı belgelere güven atfetmek, pozitivist bir yaklaşımın ürünüdür (Danacıoğlu, 2001; Gardini, 2012; Tosh, 2013). Zaten sözlü kanıtların sorgulanmadan olduğu gibi doğru kabul edilmesi uygun bir yaklaşım olmayacaktır. Ayrıca sözlü tarih yöntemi, uygun şekilde kullanıldığında elde edilecek veriler sayesinde belki de resmî ya da yazılı kaynaklarda ulaşılamayacak birçok önemli detaylara ulaşmak için (Gündüz, 2018) önemli bir araçtır.

Alınan tedbirler ve dikkat edilmesi gereken hususların bir görüşmeyi ya da sözlü tarih çalışmasını yüzde yüz güvenli hale getirmesi beklenemez. Zaten hiçbir kaynağa tamamiyle güvenilmeyeceği aşikârdır. Diğer kaynaklar gibi sözlü tarihin de başka kaynaklarla test edilmesi gerekmektedir. Ayrıca yazılı belgeler arasında yer alan bir olayın raporu, mektuplar, günlükler, otobiyografiler ve dokümanlar, onların yazarlarının doğru ve tarafsız olmama ihtimallerine rağmen bazı tarihçilerce "güvenli ve geçerli kaynaklar" olarak kabul edilmektedir (Danacıoğlu, 2001). Daha önce ifade edildiği gibi, bu ön kabullere rağmen bir dokümanı hazırlayan kişinin onu, yalnızca bilime katkı olsun diye değil kendisinin veya bir başka tarafın çıkarı için düzenlemiş olabileceğini de unutmamak gerekmektedir. Üstelik ünlü insanlar ve politikacılar, günlüklerini yayımlama maksadıyla tutar ve en parlak şekilde organize ederler. Bazı tarihçiler ise bu kaynakları çekinmeden kullanırlar. Öte yandan sözlü tarih görüşmeleri, yazılı kaynaklara göre bu konuda bazı önemli avantajlara sahiptir. Nadir örneklerin dışında yazılı kaynakların (ya da belgelerin) yazarına soru sorulamaz ya da ilgilenilen konularda daha fazla bilgi vermesi istenemez (Thompson ve Bornat, 2017). Aksine sözlü tarihte ulaşılan bilgilerin, iddiaların ve çıkarımların sorgulanma ve iddia sahibiyle yeniden konuşma imkânı vardır. Bu tartışmalar ışığında, sözlü tarihçilerin geçerlilik ve güvenilirlik konusundaki sorunları gidermek için birtakım önlemleri alması ve kanıtları bazı farklı yöntemlerle sorgulaması gerekmektedir.

5. Sözlü Tarihte Geçerliliği ve Güvenilirliği Sağlamak İçin Yapılması Gerekenler

Sözlü tarihte güvenilirlik, bir kişinin bir olay hakkında farklı zamanlarda benzer şeyler söyleyebilmesi; geçerlilik ise sözlü verilerin diğer (yazılı ya da görsel) kaynaklarla onaylanabilirlik (doğrulanabilirlik) derecesi olarak tanımlanmaktadır (Angrosino, 2008; Hoffman ve Hoffman, 2006). Sözlü tarih verilerinin güvenilirliğini sağlamak için her şeyden önce ham bir sözlü tarih materyalinin gerçekliğini sıkı bir şekilde değerlendirmek önemlidir. Bunun yanında özellikle bir kültürün yansımalarının, gerçekçi hikâyeleri değil; hafıza, ideoloji ve bilinçaltının arzularının boyutlarını içerebileceğini unutmamak gerekmektedir (Passerini, 1979). Bu iki ana ilke göz önünde bulundurularak, sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlayabilmek için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar ve alınması gereken önlemler bulunmaktadır. Sözlü tarihçiler tarafından yıllar boyunca

geliştirilen tedbirler dikkate alındığında, hafızanın doğasından kaynaklanan ve sözlü tarihin güvenilirliğini olumsuz etkileyen dezavantajlar giderilebilir (Oelofse, 2011). Sözlü tarihte geçerliliği ve güvenilirliği sağlamak için alınabilecek tedbirler üç temel aşamada ele alınabilir.

5.1. Görüşmelerden Önce Alınabilecek Tedbirler

Sözlü kanıtın geçerliliği ve güvenilirliğini artıracak birinci önlem, görüşme öncesi detaylı ve yeterli bir şekilde geçmiş (literatür) araştırması yapmaktır. Bu kapsamda araştırmacılar, görüşme öncesi konuyu diğer kaynaklardan geniş bir şekilde araştırıp daha sonra konularının odağını belirlerler. Bu işlem, araştırmacının amacına daha uygun görüşme soruları hazırlamasını sağlar. Aynı zamanda bu araştırma, hem araştırmacıların görüşmeler sırasında daha dikkatli sorular sormasını kolaylaştırır (Shopes, 1996) hem de çelişkileri ve kaynak kişinin çarpıtmalarını belirlemesine ve gerekli durumlarda sorgulama yapmasına imkân tanır.

Şekil 1. Görüşme Öncesi Alınacak Tedbirler

Şekil 1’de yer verilen ikinci önlem, görüşmeden önce kaynak kişiyle bir araya gelerek görüşmenin yer ve zamanının belirlenmesinin yanı sıra çalışmanın amacı, aşamaları ve kaynak kişiden neler beklendiğinin ayrıntılı olarak anlatılmasıdır (Morrissey, 2006; Oelofse, 2011). Bu ziyaretle kurulacak muhtemel iyi bir ilişki görüşmeye de olumlu yansır (Yow, 2014). Bunun için araştırmacı, öncelikle karşısındaki kişiyi bir birey olarak kabul edip ona karşı ilgi ve saygı göstererek, esnek davranarak, görüşlerine anlayış ve sempatiyle yaklaşarak konuşmalıdır (Thompson ve Bornat, 2017). Bir sözlü tarih görüşmesinde kurulacak iyi bir ilişki, kaynak kişinin anılarını samimi şekilde anlatmasını yani doğruluğunu artırır. Buna karşın iyi ilişkinin, görüşmenin doğruluğuna büyük katkı yapacağı gibi, fazla yakınlığın araştırmacıları önyargıya düşürebileceğini de unutmamaları gerekmektedir (Cutler III, 1996).

Alınması gereken üçüncü önlem, tanışma sırasında kaynak kişinin konu hakkındaki bilgilerini test etmektir. Bu kapsamda araştırmacı, bir yandan kaynak kişiyle iyi ilişki kurmaya çalışırken bir

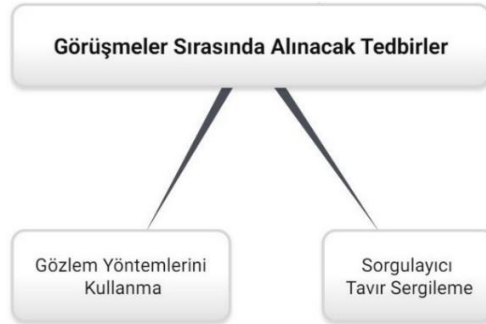
yandan da konu hakkında neler bildiğini yoklamalı, araştırma için uygun bir kaynak kişi olup olmadığını belirlemelidir. Eğer araştırmacı, ilgili kişinin verdiği ön bilgilerin konuyu zenginleştireceğini düşünmüyorsa yeni kişiler bulmalıdır. Birçok yerde vurgulandığı gibi, konunun içeriğine uygun cevap ya da bilgi vermeyen, kısmi ve saptırılmış bilgiler sunması muhtemel kişilerle görüşmemek, sözlü tarihin güvenilirliği için kritik önem taşımaktadır.

Görüşme öncesi alınacak dördüncü ve son önlem, diğer bilim dallarında görüşmelerin nasıl yapıldığını ve güvenilirliği sağlamak ya da hataları en aza indirmek için hangi yöntemlerin kullanıldığını incelemektir. Bu konuda özellikle başta sosyoloji olmak üzere diğer sosyal bilim araştırmalarında görüşmelerin güvenilirliği üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılabilir (Thompson ve Bornat, 2017).

5.2. Görüşmeler Sırasında Alınabilecek Tedbirler

Görüşmeler sırasında alınacak ilk önlem, görüşme sırasında gözlem yöntemlerini kullanmaktır (Kikumura, 1986). Bu önlem, görüşmenin geçerliliğine katkı sağlamanın yanı sıra araştırmacının görüşme sürecinde analiz ve yorumlama yapmasına yardımcı olur. Gözlem yapma konusunda etkili yöntem, kamera kayıdır (National Colloquium on Oral History, 1966). Kamera kullanılan bir görüşme sırasında kaynak kişinin davranışları, tepkileri, jestleri ve mimikleri görüşmeden sonra tekrar incelenebilir, görüşme kaydı ve dökümüyle karşılaştırılabilir. Kamera kaydı, analiz ve yorumlamayı destekleyici olduğu için araştırmacı, böylece söylediklerini daha fazla kaynağa dayandırabilecektir. Bunun yanında kamerasız yapılan ve yalnızca ses kaydı alınan görüşmelerde araştırmacı, önemli gördüğü noktaları not alabilir, kaynak kişinin anlatırken sergilediği davranışları, jestleri ve mimikleri gözlemleyebilir. Ayrıca bu görüşmeler sırasında elde edilen video ve ses kayıtları, tarihi birer “belge” niteliği taşıyacağı için kaliteli bir şekilde kaydedilmesi önemlidir (Güven, 2014).

Şekil 2. Görüşme Sırasında Alınacak Tedbirler

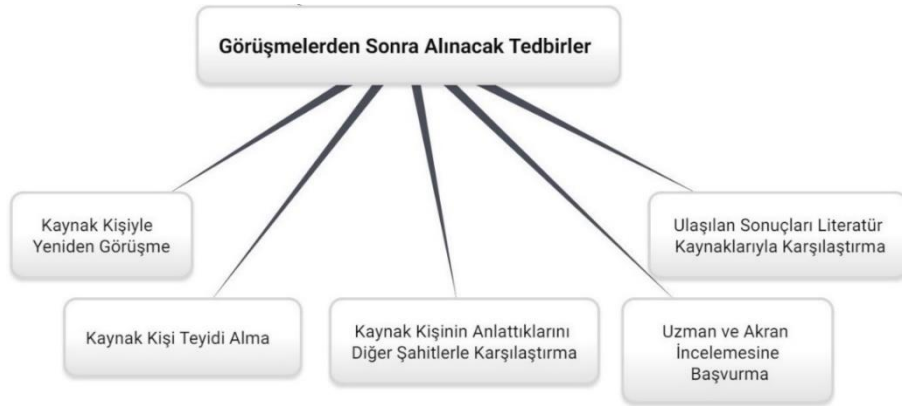
Şekil 2’de sunulan ikinci önlem, görüşme sırasında kaynak kişiyi rahatsız etmeden sorgulayıcı bir tavır içerisinde olmak ve verilerin bilgileri değerlendirmektir. Araştırmacı, yapacağı görüşme için hazırladığı soruları sorduktan sonra dikkatlice dinlemeli ve gerekli durumlarda önyargıları, çelişkileri ve tutarsızlıkları sorgulamalıdır (Oelofse, 2011). Bazı örnek durumlarda kaynak kişiler, bazı bölümleri kasıtlı olarak ya da farkında olmadan atlayabilir. Bu durumda görüşmeci, görüşmeye rehberlik

ederek ve ikna ederek ilgili bölümlere dönüp bilgileri netleştirmeli ve kuşkuları gidermelidir (Ritchie, 2015). Araştırmacı, çelişki tespit ettiğinde kaynak kişiden kanıt isteyebilir. Konuyu destekleyici fotoğraf, bilet, fatura, belge, video kaydı, eşya ve materyal varsa fotoğraflarını çekerek kayıt altına alabilir. Ayrıca bu kanıtların görüşme sırasında kaynak kişinin görebileceği bir yerde durması ve onlara bakarak konuşması, hatıraların canlanması ve daha detaylı bilgiler vermesini destekleyecektir. Buna karşın -nadir örnekler dışında- belgeleri incelerken, bu tür bir sorgulama yapma ve düzeltme imkânı yoktur. Bu sorgulama, yalnızca belgeyi ya da dokümanı hazırlayan kişiyle yapılacak görüşmede yapılabilir (Gardini, 2012). Bu örnek, sözlü tarihin belgelere dayalı tarihe karşı avantajını ortaya koymaktadır.

5.3. Görüşmelerden Sonra Alınabilecek Tedbirler

Görüşmelerden sonra verilerin doğruluğu ve güvenilirliğini sağlamak için alınacak ilk önlem, aynı kişiyle konu hakkında farklı zamanlarda konuşmaktır (Counce, 2001; Kikumura, 1986; Ritchie, 2015). Elbette hiç kimse her görüşmede aynı şeyleri anlatamaz (Abrams, 2010). Yine de eğer kaynak kişi, farklı zamanlarda konuyla ilgili benzer şeyler söylüyorsa verdiği bilgilere daha güvenilir bakılabilir (Angrosino, 2008). Aksi halde çelişkilerin giderilmesi için yeni kanıtlar aranır. Doğal olarak bu önlemi almak anlatıldığı kadar kolay olmayabilir. Bazı kaynak kişiler, ikinci bir görüşme için araştırmacıya zaman ayırarak yardımcı olmayabilir. Bu tedbiri alabilmek, araştırmacı ve kaynak kişi arasında kurulan iyi ilişkiye, kaynak kişinin anlatma ya da yardımcı olma isteğine göre değişebilir. Bu sorunu çözmek için kaynak kişiyle tanışma ve araştırmanın sürecini açıklama sırasında birkaç oturum görüşme yapılacağından haberdar edilebilir. Bu şartı kabul eden kaynak kişiler, ikinci ve diğer oturumlara katılmak konusunda daha istekli olabilir.

Şekil 3. Görüşme Sonrasında Alınacak Tedbirler

Şekil 3'te yer verildiği gibi ikinci önlem, kaynak kişi (katılımcı) teyidi almaktır. Görüşme dökümlerini kaynak kişilerin incelemesi, düzeltmesi ve onaylaması, transkriptlerin doğrulanması ve araştırma etiğinin korunması açısından da önemlidir (Mero-Jaffe, 2011; Güçlü, 2013). Bunun için öncelikle birebir yazıya aktarılan görüşme dökümleri (transkriptleri) kaynak kişiye gönderilir ve

bilgilerin doğruluğu için onay vermesi istenir. Bu uygulamada, döküm yapan kişiden kaynaklanan hatalar giderilir, kaynak kişilerin yanlış hatırladıkları bilgileri düzeltmeleri ve ek bilgi vermeleri sağlanır. Diğer yandan görüşülen kişiler, görüşme sırasında oluşan samimi sohbet ortamında söyledikleri bazı şeyleri bir müddet sonra yeniden dinlediklerinde veya okuduklarında ifade edilenlerin kendileri veya başkaları için olumsuz sonuçlar/etkiler doğurabileceğini düşünerek bu ifadelerin transkriptten çıkarılmasını isteyebilir (Hagens, Dobrow ve Chafe, 2009). Ayrıca değiştirilen ya da yansıtılmak istenmeyen bölümler tespit edilebilir. Böylece hem etik sorunların ortaya çıkması önlenir hem de verilerin güvenilirliği artar.

Üçüncü önlem, konu hakkında mümkün olduğunca fazla kaynak kişiyle görüşmek ve onların verdiği bilgileri birbirleriyle karşılaştırmaktır (Caunce, 2001; Kikumura, 1986; Oelofse, 2011; Şetkus, 2016). Bunun için araştırma konusunun diğer şahitleriyle görüşerek önceki görüşmelerde elde edilen veriler, karşılaştırmalı olarak değerlendirilir. Farklı kişiler, benzer olaylar hakkında benzer bilgiler veriyorsa ve daha geniş bir sosyal grubu temsil etme derecesi artıyorsa (Gardini, 2012; Lummis, 1998) o bilgilere daha fazla güvenilebilir. Bu temsil derecesini artırmak için konuyla ilgili mümkün olduğunca fazla kişiyle görüşmek gerekmektedir. Bu örneklem seçilirken, bazı kategoriler (şahit-başkasından duyan, şehirli-taşralı, erkek-kadın, farklı şehirler, çeşitli meslekler vs.) belirlenmeli ve sosyal grubu temsil edebilecek kişiler arasında denge sağlanmalıdır (Thompson ve Bornat, 2017).

Dördüncü önlem, sözlü tarih verilerini daha güvenilir hale getirmek için kanıtların kodlanmasının veya analizinin farklı araştırmacılar tarafından değerlendirmesidir (Cutler III, 1996; Gardini, 2012). Miles ve Huberman (1994) tarafından kodların kontrolü veya kodlayıcı güvenilirliği olarak adlandırılan bu yöntemin formülü şu şekildedir:

$$\text{Güvenilirlik: (Görüş Birliği)/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)}$$

Bu hesaplama sonucunda kodlayıcılar arasında %70'in üzerinde uyum sağlandığında, yapılan kodlama ve analizler güvenilir kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Bu yöntemi sözlü tarih verilerinin analizinde kullanırken, veriyi birbirinden bağımsız şekilde en az iki araştırmacının kodlaması beklenir. Ardından aradaki görüş birliği ve görüş ayrılığına bakılarak kodlar ve kavramlar netleştirilebilir. Bu kapsamda kullanılacak ikinci yöntem akran değerlendirmesidir. Akran değerlendirmesinde bir araştırmacı, uzmanı olduğu alandaki bir çalışmayı değerlendirir ve geri bildirimlerde bulunur (Kelly, Sadeghieh ve Adeli, 2014). Bu süreçte bir araştırmacı tarafından yapılan analiz, başka bir meslektaş tarafından değerlendirilebilir. Her iki değerlendirme, farklı gözler ve yorumların işe katılmasını, dolayısıyla muhtemel hatalar ve yanlış anlaşılımların daha çabuk giderilmesini sağlayacaktır.

Beşinci ve son önlem olarak, kritik bir şekilde düşünmek, ulaşılan verilerin içeriğinin dışındaki düşünceleri başka kaynaklarla karşılaştırmak ve yorumlamaktır (Mariner, 2005; Miller-Rosser, Robinson-Malt, Chapman ve Francis, 2009; Oelofse, 2011). Sıkça vurgulandığı gibi, sosyal bilimlerde öznellik kaçınılmazdır ve bunu en aza indirmeye konusunda araştırmacının aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Lummis (1998) tarafından "üçgenleme" olarak adlandırılan bu işlem sırasında ulaşılan sözlü veriler, konuyla ilgili birincil belgeler, o zamanın gazeteleri, anılar ve kitaplar gibi farklı

türden kaynaklarla, belirli kriterler çerçevesinde karşılaştırılarak test edilir, değerlendirilir ve çapraz bir kontrol yapılır. Tutarlı ve çelişkili yönler belirlenir. Belirlenen çelişkilere göre araştırma genişletilir (Gardini, 2012; Ritchie, 2015). Ancak bu, sözlü verilerin tamamen yok sayılması değil, çelişkilerin sebeplerinin detaylı bir şekilde ele alınması demektir. Bu yapılmadığında araştırmacı, sözlü kanıtın geçerliliği konusundaki eleştirilere cevap veremeyecektir. Yazılı kaynaklarla desteklenen ve nispeten olgularla doğrulanabilen (Mariner, 2005) sözlü veriler, eleştirilere karşı hem daha güçlü olacaktır hem de inandırıcılığı daha da artacaktır.

6. Sonuç

Bu araştırmada literatürdeki diğer çalışmalara dayanarak hafıza bağlamında sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliği meselesi ele alınmıştır. Bu değerlendirme neticesinde hafızaya dayalı sözlü kanıtların geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak için alınabilecek 11 temel önleme yer verilmiştir. Bu önlemler, birbiriyle yakın ilişki içinde olan görüşme öncesi, sırası ve sonrasında olmak üzere üç aşamada ele alınmaktadır. Bu önlemlerin tamamı, hem güvenilirliğin hem de geçerliliğin sağlanmasında oldukça önemlidir. Ancak görüşme sırasındaki önlemler, daha çok verilerin güvenilirliğiyle ilgilidir. Görüşme sonrasında ulaşılan sonuçların literatür kaynaklarıyla karşılaştırılması ise doğrudan sözlü tarih verilerinin geçerliliğini sağlamaya yöneliktir.

Araştırma sonuçları bağlamında öncelikle bir sözlü tarih çalışmasının güvenilir verilere ulaşmasının, yapılan görüşmenin niteliğine, dolayısıyla görüşmecinin becerisine, yeterliliğine ve sabrına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Görüşmecinin bu nitelikleri, görüşme sürecinde alınması gereken tedbirleri daha da önemli hale getirmektedir. Özellikle görüşme sırasında kaynak kişinin verdiği bilgileri sorgulamak, verilerin güvenilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Her şeye rağmen araştırmacıların sözlü ya da yazılı kaynakların avantajlarını bir üstünlük olarak sunmak yerine, bu kaynakların birbirinin eksiklerini ve zayıflıklarını tamamlamak için kullanmaları yerinde olacaktır.

Bu araştırmada sözlü tarihin diğer kaynaklardan daha iyi olduğu veya bunların yerini alabileceği iddia edilmemektedir. Öncelikle belgeye dayalı tarih ile sözlü tarihin geçerlilik ve güvenilirlik konularında aynı veya benzer niteliklere sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Sözlü tarih, çeşitli tedbirler alındığında geçerlilik ve güvenilirlik konusundaki sorunlarını büyük oranda aşabilmektedir. Bu çalışmada sunulan tedbirler dikkate alınıp uygulandığında, sözlü tarih verileri diğer kaynakların değerine, güvenilirliğine, yorumlanmasına ve aydınlatılmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Bu araştırmada ele alınan sözlü tarih verilerinin geçerliliği ve güvenilirliği meselesi, bütün sosyal bilim disiplinlerinin ve bu disiplinler kapsamında yararlanılan araştırma yöntemlerinin temel tartışma konularındandır. Geçerlilik ve güvenilirlik sorunlarının özellikle sözlü tarih kapsamında vurgulanıyor olmasının en önemli sebebi, sözlü tarihçilerin bu meselelere ilgi göstermemeleri ve çalışmalarına yöneltilen eleştirilere gereken cevapları verememeleridir. Bu eleştirilere cevap vermek ve şüpheleri gidermek ya da en aza indirmek, büyük ölçüde sözlü tarih verilerini kullanan araştırmacıların tecrübesine ve bu araştırmada da önerilen hususlara dikkat etmesine bağlıdır. Özellikle hafıza çalışmalarının değerlendirilip hesaba katılmaması, görüşme veri ve sonuçlarının başka kaynaklarla

karşılaştırılmasının ihmal edilmesi, kaynak kişilerin uygun şekilde seçilmemesi, görüşmelerin sorgulayıcı bir anlayışla gerçekleştirilmemesi gibi sebeplerden dolayı tarihçiler, verilerin doğruluğunu kanıtlama konusunda ciddi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Bu çalışmada sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliğini tartışmak için yararlanılan çalışmaların yeterince güncel olamaması bile sözlü tarihçilerin ilgili eleştirilere cevap verme konusunda ihmal davrandıklarını göstermektedir.

Son olarak araştırma sonuçları bağlamında sözlü tarih verilerini çalışmalarında kullanacak araştırmacılara bazı önerilerde bulunmak gerekmektedir. Öncelikle sözlü tarih çalışmalarının özenli ve bütün aşamalarının çok iyi planlanarak yapılması oldukça kritiktir. Ayrıca bu çalışmada vurgulanan görüşme öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken önlemleri uygulamak ve titiz bir şekilde süreci yönetmek, sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliğini artıracaktır. Sözlü tarih verilerini kullanan bütün araştırmacılar, her iki kaynak türünü birbirini doğrulamak için kullanırsa daha geçerli sonuçlara ulaşabilecektir. Bütün bunlardan daha önemlisi ise, ister belgelerle çalışsın isterse de sözlü tarihe ağırlık versin bir tarihçinin her zaman ortaya koyduğu geçmiş tasarımının bir insan ürünü olduğunun; bu itibarla eksiklikler, hatalar, yanlışlıklar ve öznellikler içerebileceğinin ve asla geçmişin tam ve nesnel bir temsili olmadığını farkında olması gerekir. Bu makale, Araştırma ve Yayın Etiği'ne uyularak hazırlanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmanın verileri, alanyazın çalışmalarından (makale, kitap, bildiri vb.), yani dokümanlardan oluştuğu için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Her iki yazar, makaleye aynı oranda katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

- Abrams, L. (2010). *Oral history theory*. London: Routledge.
- Akçalı, A. A. (2007). *Yerel tarih ve tarih eğitimine katkısı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Angrosino, M. V. (2008). *Exploring oral history: A window on the past*. Long Grove, IL: Waveland.
- Aras, R. (2016). Assyrian/Syriac oral history as a counter-narrative in contemporary Turkish historiography. *Mukaddime*, 7(2), 259-273.
- Atkinson, R. C. ve Shiffrin, R. M. (1968). Human memory: A proposed system and its control processes. *Psychology of learning and motivation*, 2, 89-195.
- Baily, L. (2019). *Exploring the landscape of web oral history collections: A content analysis* (Unpublished Master Dissertation), New Zealand: Victoria University of Wellington.

- Batty, E. (2009). Reflections on the use of oral history techniques in social research. *People, Place and Policy Online*, 3(2), 109–121.
- Baum, W. (2007). The Other uses of oral history. *The Oral History Review*, 34(1), 13-24.
- Bornat, J. (1989). Oral history as a social movement: Reminiscence and older people. *Oral History*, 17(2), 16-24.
- Counce, S. (2001). *Sözlü tarih ve yerel tarihçi* (Çev. B. C. Yalçinkaya). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih.
- Cowan, N. (2008). What are the differences between long-term, short-term, and working memory?. *Progress in brain research*, 169, 323-338.
- Cutler III, W. (1996). Accuracy in oral history interviewing. D. K. Dunaway ve W. K. Baum (Ed.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* içinde (99-106. ss.). Walnut Creek: Altamira.
- Çakmak, F. (2010). Sözel tarihçilikte saptamalar ve sorunlar: Bursa Örneği. M. Öz (Ed.), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu (Bildiriler)*, içinde (545-556. ss.), Ankara: TTK.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Frisch, M. H. (1990). *A shared authority: Essays on the craft and meaning of oral and public history*. Albany: State University of New York.
- Gardini, G. L. (2012). In defense of oral history: Evidence from the Mercosur case. *Journal of Politics in Latin America*, 4(1), 107-133.
- Gardner, P. (2003). Oral history in education: teacher's memory and teachers' history. *History of Education*, 32(2), 175-188.
- Güçlü, M. (2013). Eğitim tarihi araştırmalarında sözlü tarih uygulaması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 100-113.
- Gündüz, M. (2018). Metodoloji, kavram ve konu kısacında (Türk) eğitim tarihçiliği. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (OSMED)*, 4(7), 118-130.
- Güven, İ. (Ed.). (2014). *Tarih öğretimi kuram ve uygulama*. Ankara: Pegem.
- Hagens, V., Dobrow, M. J. ve Chafe, R. (2009). Interviewee transcript review: Assessing the impact on qualitative research. *BMC Medical Research Methodology*, 9, 47-56.
- Hoffman, A. M. ve Hoffman, H. S. (2006). Memory theory: Personal and social. T. L. Charlton, L. E. Myers ve R. Sharpless (Ed.), *Handbook of oral history* içinde (275-96. ss.). Lanham, MD: Altamira.
- Kelly, J., Sadeghieh, T. ve Adeli, K. (2014). Peer review in scientific publications: Benefits, critiques & a survival guide. *EJIFCC*, 25(3), 227–243.

- Kikumura, A. (1986). Family Life Histories: A Collaborative Venture. *The Oral History Review*, 14, 1-7.
- Kyvig, E. K. ve Marty, M. A. (2000). *Yanıbaşımızdaki tarih* (Çev. N. Özsoy). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Lummis, T. (1998). Structure and validity in oral evidence. R. Perks and A. Thomson (Ed.), *The oral history reader* içinde (273-283. ss.). London: Routledge.
- MacKay, N., Quinlan, M. K. ve Sommer, B. W. (2013). *Community oral history toolkit: Volume 1*. Walnut Creek, California: Left Coast.
- Mariner, N. (2005). Oral History: From fact finding to history shaping. *Historia*, 14, 59-69.
- Mero-Jaffe, I. (2011). 'Is that what I said?' Interview transcript approval by participants: an aspect of ethics in qualitative research. *International journal of qualitative methods*, 10(3), 231-247.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Miller-Rosser, K., Robinson-Malt, S., Chapman, Y. ve Francis, K. (2009). Analysing oral history: A new approach when linking method to methodology. *International Journal of Nursing Practice*, 15(5), 475-480.
- Morrissey, C. T. (2006). Oral history interviews: From inception to closure. T. L. Charlton, L. E. Myers ve R. Sharpless (Ed.), *Handbook of oral history* içinde (170-206. ss.). Lanham, MD: Altamira.
- National Colloquium on Oral History, (1966). *Goals and guidelines for oral history: Report of the sub-committee on goals and guidelines*. California?: publisher not identified.
- Neuenschwander, J. (1984). Oral historians and long-term memory. D. K. Dunaway ve W. K. Baum (Ed.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* içinde (324-332. ss.), Walnut Creek: Altamira.
- Oelofse, M. (2011). Applying principles of historical critique: authentic oral history?. *Journal for Contemporary History*, 36(1), 191-204.
- Özçelik, İ. (2014). *Tarih ve metodolojisi*. Ankara: Gazi.
- Passerini, L. (1979). Work ideology and consensus under Italian fascism. *History Workshop*, (8), 82-108, <http://www.jstor.org/stable/4288259>, Erişim Tarihi: 20.11.2020
- Portelli, A. (1990). *The death of Luigi Trastulli, and other stories: Form and meaning in oral history*. Albany, N.Y: State University of New York.
- Portelli, A. (2005). A dialogical relationship: an approach to oral history. *Expressions Annual*, 14, 1-8.
- Purdue University, (2020). *Memory*, <http://www.psych.purdue.edu/~willia55/120/8.MemoryMM.pdf>, Erişim Tarihi: 20.11.2020
- Ritchie, D. A. (2015). *Doing oral history* (3th edition). New York: Oxford University.

- Schacter, D. L. (2002). *The seven sins of memory: How the mind forgets and remembers*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Seligman, H. (1989). Is oral history a valid research instrument?. *International Journal of Oral History*, 10(3), 175-82.
- Šetkus, B. (2016). Oral history in Lithuanian schools: Current situation and challenges. D. Trškan (Ed.), *Oral history education: Dialogues with past* içinde (147-148. ss.). Ljubljana: Slovenian National Commission for UNESCO.
- Shopes, L. (1996). Using Oral History for a family project. D. K. Dunaway ve W. K. Baum. (Ed.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* içinde (231-40. ss.), Walnut Creek: Altamira.
- Thompson, P. ve Bornat, J. (2017). *The voice of the past: Oral history* (4th Edition). New York: Oxford University.
- Toprak, Z. (2007). Türkiye’de tarih yazımının evrimi ve yarının tarihi. *TÜBA Günce*, 37, 28-30.
- Tosh, J. (2013). *Tarihin peşinde* (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Yow, V. R. (2014). *Recording oral history: A guide for the humanities and social sciences*. Lanham: Rowman & Littlefield.